

SZEMELVÉNYEK AZ ADÓZÁS KIALAKULÁSÁBÓL MAGYARORSZÁGON

Szent Istvántól Károly Róbertig, az adó elkerülésének kezdetei

Az adózás és vele rokon jelenségek szerves kapcsolatban vannak az államigazgatás más ágaival és társadalmi jelenségekkel, ezért csupán azokkal együtt tárgyalhatók. Ez az irányelv elsősorban adótörténeti kutatásoknál érvényesül, mert a történeti fejlődésnek gyakran nehezen érthető jelenségei egyáltalán nem magyarázhatók meg, ha a pénzügyet az államelmélet egyéb tényezői közül kiszakítva, önállóan vizsgáljuk. Az adótörténet sokkal tágabb keretek között mozog, mintsem azt nevéből következtetnők és oly jelenségekkel is foglalkozik, melyek modern szemmel nézve nemcsak az adótan, hanem még az államháztartástan fogalmi körébe sem sorozhatók.¹

1. A KERESZTÉNYSÉG FELVÉTELE ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁG MEGALAPÍTÁSA

Az államiság kialakulása előtt a magyar nép a nomád népek sajátos életformáját követve élt. A lovas nomád népek gazdálkodási rendszerének a nagyarányú állattenyésztés mellett a zsákmányolás is jellemző sajátossága volt.² A földet műveltető gazdálkodás mellett rendszeres lett a szomszédos népek ellen vezetett portyázó, zsákmányoló háború. A győzelemmel záródó hadjáratok után kivetett hadisarc és ajándék (türelmi illeték) címén adót szedtek. Az ajándék vagy segély címe alatt kapott adó ellenében nemcsak megkímélték, hanem meg is segítették a szövetségeseket. Korábban a szomszédos népek, törzsek, nemzetségek lovát, barmát hajtották el, azonban egy idő után a magukat a népeket hódoltatták, a termelő munka gyümölcseit vették igénybe adóztatás útján. A levédiai magyarok már élvezték a föld terményeit, de nem termeléssel, hanem az uralmuk alá vont népek adóztatásával.

A magyarokról egy itt járt arab utazó írta, hogy „sok szántóföldjük van”, azonban nem művelték a földet, mert az ilyen munkát szabad emberhez méltatlannak ítélték. „Nehéz terményadókat róttak a szomszédos szlávokra.”³ A szlávokat, bolgárokat, avarokat fogták munkára és terményadózásra.

A 10-11. századi Európában két meghatározó hatalom volt, a Német-római Birodalom és a Bizánci Császárság. Az előbbiben a hűbériség viszonyrendszere alakult

---

1 Hóman, 2002. 235.

2 Hóman, 1938. 25.

3 Hóman, 1938. 27.

ki, mely egy idő után a kölcsönös bizalom és kiszámíthatóság jegyeit hordozta.⁴ A hűbériség segítette az innovációt és termelés bővítését, mert mindenki részesült a megtermelt javakból, létrejöttek a tartományok, körzetek. (A közigazgatási egységek kezdetei).

A Bizánci Császárságban a hűbéri lánc nem alakult ki, itt inkább föld és faluközösségek voltak és kollektív adóztatás. Itt az egyéni felelősség és fejlesztés nem volt jellemző. Az adók, vámok, illetékek beszedését erősen központosított bürokrácia végezte. I. (Nagy) Ottó fia II. Ottó 972-ben Rómában feleségül vette a bizánci császár leányát, így a magyarok két hatalmas birodalom közé szorultak. A magyaroknak a két út között kellett választaniuk. /Kelet vagy Nyugat/

A kereszténység felvételének kezdeti lépéseit a köznélekedéstől eltérően nem Géza, hanem az erdélyi részek ura tette meg, 950 környékén békét kötött Bíborbanszületett Konstantin császárral, 953 környékén megkeresztelkedett, térítő papokat hozott magával. Az ország keleti részében így a keleti kereszténység felvétele indult meg.

Az ország főleg középső és részben nyugati felében uralkodó Géza (972-997) nem a keleti, hanem a nyugati kereszténység felé lépett. 972-ben nyugati szokások szerint testvérével Mihállyal együtt megkeresztelkedett. Feleségül vette az erdélyi Gyula leányát Saroltot, aki „*katona módjára ülte meg a lovat, szerfölött szerette az italt, s egy alkalommal annyira dühbe gurult, hogy agyonvert egy férfit*”.⁵

Géza fia Vajk, későbbi nevén István folytatta a keresztény úton a munkát. Feleségül vette Gizella bajor hercegnőt és megalapította a magyar államot. A koronázás után István a hatalmat az „Úr kegyelméből” gyakorolta. Szent István püspökségeket és érsekségeket alapított, kialakította az egyház szervezetét. Az első püspökség Veszprém-ben, az első érsekség Esztergomban alapított.

A királyi birtokok termésfeleslegének és állatszaporulatának egy helyre beszállítása megoldhatatlan volt, ezért a király udvarházról udvarházra vándorolt, ahol eltartották, ez volt az európai szokás. Az államszervezet kialakításával a területi igazgatás alapegységévé a törzsi-nemzetségi alapú berendezkedést kiszorító és egyben felváltó vármegye vált.⁶ (Az önigazgatás kezdeti lépései.)

Kifejezett adóként időben legkorábban a *tized* fizetésének kötelezettsége jelent meg a magyar történelemben.⁷ A termés és szaporulat tizede a püspökségeket illette meg. A király minden tíz falut kötelezett egy–egy plébániatemplom építésére. Szent István Király Dekrétumainak Második Könyve, az 52. fejezet a tizedről így rendelkezett:

---

4 Romsics, 2017. 41.

5 Romsics, 2017. 44.

6 Romsics, 2017. 49.

7 Homoki-Nagy, 2012. 28.

„Akinek Isten tízet ad egy évben, a tízediket adja Istennek.

1. § És ha valaki elrejtí a tízedet, kilencz részt adjon érte.

2. § Valaki pedig a püspöknek osztott tízedet meglopja, mint lopót ítélik meg és az ilyennek váltsága mind a püspöké legyen.”

A kereszténység felvételével a tízed (*dézsma*), minden keresztény embert terhelő kötelezettség lett. Tizedet lehetett terménymennyiségben vagy állatban meghatározni. (Jellemzően tinó.) Az állattized (*decima porcorum*) minden tízedik állatot jelentette, a csöbör (*chibrio*) a gabona és bortermelés után fizetett hányadot takarta.⁸

*A püspöknek mindenből kijár tizede: pristaldusa vallassa meg a birtokost mennyije van, s ha puszta szavának nem hisz, esküdtesse meg. Ha ez hamis esküről vádoltatnék, gabonája méressék, barma számoltassék meg, s ha hazugnak találtatott, kilencz rész a püspöké, s csak a tízedik marad az övé.*⁹

A büntetés nagyon szigorú volt, aki letagadta a tízed alapját, az 9/10-ed, azaz 90 %-át kellett beszolgáltatni és csak minden tízedik állat maradhatott nála. A gabona és egyéb termékek mellett az állatszaporulat és mindennemű jövedelem, s még a királyi jövedelmek – vámok, révek, pénzverés – tizede is az egyházat illette meg, sőt sokhelyt a falvak népének minden tízedik gyermekét is egyházi szolgálatra ajánlották fel. A dézsmajövedelem negyede a püspököt, másik negyede a plébánost illette meg, felét pedig a plébániatemplom felszerelésére és a szegények megsegítésére fordították.¹⁰

Az állam megalapításával és kereszténység felvételével egyidőben alakult ki a konkrét módon meghatározott adó, a tízed. A korábbi szokásokon, hagyományokon alapuló elvonás helyett egy írásban is rögzített, mértékében is meghatározott közteher fizetési kötelezettség jött létre. *Ez volt az első lépés az adózás rendszerének kialakításában. Megállapítható, hogy az adórendszer kialakulása az államalapítás és a kereszténység felvételéhez köthető.*

A szigorúan vallásos gondolkozású középkorban az isteni eredet gátat vetett a királyi hatalom önkényes gyakorlásának.¹¹ Az Isten kegyelméből uralkodó királyok még világi intézkedéseikben is alávetettek voltak a hit parancsainak, az egyház törvényeinek, mert hatalmuk jogi és erkölcsi tartalmát az egyház által elismert Isten eredetében látták.

A tudomány és művészetek megalapozása mellett, a kereszténység erkölcsi téren is nagy átalakulást idézett elő. Az emberek Isten előtt való egyenlőségét hirdető keresz-

8 Hóman, 2002. 244.

9 Horváth, 1. köt.1871. 338.

10 Hóman, 1938. 170.

11 Hóman – Szekfű, 1942. 212.

tény tanítás áttörte a pogány társadalomban az úr és szolga között ledönthetetlennek vélt válaszfalat. Megnyitotta a felszabadulás útját a vagyontárgynak tekintett szolgák előtt.¹²

Az egyenlőségre való törekvést igazolja, hogy az egyháznak fizetendő tized, mely alól a nemesség sem vétetett ki, szálla volt az adózáshoz nem szokott elégületlenek szemében.¹³ A tizedügyek megítélése egyebekben a püspökhöz tartozott.

Lényeges volt, hogy ki birtokolta, ki művelte a földet. Az *alodiummal*, vagyis a családban öröklődő szállásbirtokkal és szerzett birtokkal szemben a *beneficiumnak* nevezett hűbéri adománybirtokot élvező hűbéres a királyi vagyontól élvezett föld birtokáért feltétlen hűséggel, katonai szolgálattal, néha egyéb kötelezettségekkel, a kisebb földbirtokot élvező *censualis* (nyilvántartott) és *tributarius* (adózó) kishűbéres pénzbeli vagy terményszolgáltatással tartozott.¹⁴

Az első adónem bevételeinek jogosultjai tehát a püspökségek voltak, ugyanis a királyi hatalom fontos támasza volt az egyház, ezen belül a főpapok. (Az Intelmekben külön részt szentelnek a főpapoknak.) A királyok nélkülük nem uralkodhattak, ugyanis a kezükben volt a „bűnből oldás” hatalma.

Szent István a riválisai legyőzésével – többek között az erdélyi Prokuj (Gyula) fogásba ejtésével – bővítette az állami, egyház bevételi forrásait képező területeket. Megalapította az erdélyi püspökséget. Az új területtel aranyban, ezüstben, sóban gazdag országrész került uralma alá.¹⁵ A törzsi szervezet helyett itt is létrejött a területi alapokon nyugvó vármegyék, illetve várispánságok rendszere. Az ország keleti részén is kiszorult a keleti kereszténység, lassan a nyugati kereszténység terjedt el. Később István halála után, Vata és fiától vezérelt nép szörnyű zajjal kívánta az ősvallás helyreállítását, a papok és tizedszedők elűzését.¹⁶

A király a fejedelmi birtokokon kívül más területeket is megszerzett, többek között a hűtlenségbe esett hadnagyok birtokait, valamint a gazdátlan területeket. Az uralkodó felismerte, hogy minél nagyobb területeket használnak ki, annál nagyobb bevételre tehet szert az állam és az egyház.

A fejlődés során az állam hadi és közigazgatási szükségletei mellett megjelentek a pénzügyi szükségletek.¹⁷ Szent István uralkodásának utolsó idején már megjelentek a vizsályok, de az állam rendszerének kialakításával, a jogi közigazgatási rendszer kialakításával, a nyugati kereszténység felvételével és az állam felé teljesítendő kötelezettség meghatározásával – a hunok, avarok, más nomád népektől eltérően – megmaradt a magyar nép önálló állama.

12 Hóman, 1938. 194.

13 Horváth, 1871. 212.

14 Hóman – Szekfű, 1942. 215.

15 Romsics, 2017. 53.

16 Horváth, 1871. 290.

17 Hóman, 2002. 237.

Alapító királyunk nem irtotta ki a korábbi társadalmi szerveződések, sajátosságokat, a vérségi és hűbéri elemek hosszú ideig egymás mellett léteztek. Érdekes, hogy ma is szokás még a pogány időkből fennmaradó halotti tor, áldomás, lakodalmas szokások egy része.

A kereskedelemben használatos értékmérő továbbra is a tinó, illetve a bizánci arany maradt, de megjelentek az első magyar pénzek, a II. Henrik regensburgi féldénárosok érméire emlékeztető ezüstdénárok. A 10. századi külföldi pénzek átfúrta, lószerszámra varratva vereteket helyettesítő, pénzjellegét nem mutató funkcióban maradtak, addig az István - féle obulus országszerte elterjedt volt és eredeti rendeltetésének megfelelően pénzként funkcionált.¹⁸

A 10. század folyamán megduzzadt fejedelmi birtokokból Szent István a királyi udvar ellátására – a frank és német példát követve – udvari gazdaságot szervezett. E központi gazdaság és a központi kincstár vezetésére külön udvari főtisztviselőt nevezett ki *comes palatii*, később *palatinus comes* címmel. A többnyire szláv nemzetiségű udvari szolgák főtisztjüket az udvar ispánjának nadvor zsupannak nevezték. Ezen elnevezés nádorispánként terjedt el a magyar nyelvben. (voltak erőispánok, udvarispánok...)¹⁹

Lényeges elem volt a *tized beszédése*, ahol a püspök embere mellett az ispán poroszlója is közreműködött. A vármegyék szerkezete így igazodott az érsekségekhez.²⁰ A poroszló (lat: *pristaldus*) a szóbeliség idején működő hatósági személy, közhiteles tanú volt. A közhitelesség biztosításáért földbirtokával felelt, így motiválva volt a megbízható munkavégzésre. Szerepe a történelem folyamán változott, magasabb rangú, később egyenruhás tisztek voltak, akik a városi, megyei tisztviselők mellett teljesítettek szolgálatot. Részt vettek az adószedésben, rabok őrzésében, területek felügyeletében, a lakosság nem szerette őket. A későbbi Aranybullát (1222) is kiadó II. András 1231. évi dekrétuma után nem működhettek önállóan, a hiteles helyek egyházi személyt rendeltek melléjük. A hiteles hely oklevelet állított ki, mely igazolta a poroszló nevét.

Szent István korában a *civis* és *miles*, azaz a polgár és katonák jelentős réteget és egyben adófizetőt képeztek. Lényeges, hogy Magyarországon nem klasszikus hűbéri láncolat alakult ki, hanem haszonbérleti szerződés, bérbeadó-bérlő viszony az egyház és világi földbirtokosok között. A bérlő biztosan beszédett minden tizedet, hiszen csak így kapta meg a szerződésben meghatározott részt a tizedből.²¹

A király védelme alatt lévő szabad magyarokból és a várnépből felszabadultakból kialakult *vitézi osztály* tagjai a királyi vár földjéből örökös használatra kapott földön kisbirtokosként gazdálkodtak, ennek fejében katonai szolgálatot láttak el. Részt

18 Kristó, 2019. 95.

19 Hóman – Szekfű, 1942. 219.

20 Hóman – Szekfű, 1942. 220.

21 Homoki – Nagy, 2012. 29.

kellett venniük valószínű havonként, hetenként a katonai csoportokban, a várban az ispán udvarában teljesítettek szolgálatot.²²

A királyi vásárhelyeken kereskedő árusokat és vevőket a vásártartás felségjoga alapján adóztatták meg. A vám, rév és hídvám szedése a gazdátlan föld regáléjával rokon útgelég alapján történt. A fő közlekedési útvonalat tulajdona a királyt illette meg. (Ma: koncesszió.)

A katonai szolgálattal nem tartozó szabad telepesek, vendégek fejadót fizettek, a "szabadságért" az idegenvédelmi felségjog alapján. Ezen alapult a zsidóadó is.²³ A szabad dénárók adó (*denarii liberti* vagy fejadó) volt az első királyi egyenes adó.²⁴ Az egyenes vagy közvetlen adó lényege, hogy az adóalany az a személy, akit az adó terhel. Közvetett az adó, amennyiben az adóalany és az adóteher viselője nem ugyanaz. (Pl. az áfa, a kereskedőt továbbterheli.)

Lényeges, hogy szabad dénárokat csak a szabadok (*libertini*), valamint a királyi és egyházi birtokokon élő kondicionáriusok (*condicionarii*) fizettek, azaz csak az, aki önálló jövedelemmel rendelkezett. Az adót a személyes szabadságért és a király védelméért fizették. A szabadság és szolgaság határán mozgó különféle terményadóval, úrbéres szolgáltatással vagy munkával fizettek. Ez az adónem a terményben szolgáltatott adót váltotta fel, pénzben kellett megfizetni, de lehetett természetben is teljesíteni. Ez már elmozdulás volt a pénzübeli adófizetés felé.

A dominiális és regálé jövedelmek közötti lényeges különbség, hogy az előbbi a királyi uradalmakból származó, főként természetbeni, míg a regálék a királyi felségjogon szedett, főleg pénzübeli juttatások voltak.

Regáléjövödelmek:

- *urbura* (bányabér)
- nemesérc felvásárlásának monopóliuma
- pénzverés monopóliuma
- kamara haszna
- sótermelés jövedelme
- vámok (harmincad)
- nyestadó (eredetileg Oleg orosz fejedelem róttá ki tűzhelyenként, később a szlávok)
- szabadok dénárja
- székeltek ököradója
- rendkívüli hadiadó (*collecta, subsidium*)

22 Hóman – Szekfü, 1942. 222.

23 Hóman – Szekfü, 1942. 224.

24 Béli, 2012. 32-35.

- városi adó (város évi egy összegű adója, *census* vagy *collecta*)
- zsidóbér (zsidók évi egy összegű adója)
- pápai tized

A *collecta* vagy *exactio* /kivetés, kirovás/ egyfajta rendkívüli, a király által alkalomszerűen kivetett adó volt. Hadjáratok, koronázás vagy rendkívüli események idején szedték, valószínű előre nem látható bevételek fedezésére. Az adó kikerülése kezdetektől fogva jelen volt. A tized fizetésére köteles parasztnak a tized beszedésére jogosult hozzájárulása nélkül nem változtathatták meg a művelési módot. Változott a klíma, így volt, amikor a szőlő helyett más gyümölcsöt, meggyet, szilvát termesztettek. Ezután nem kellett tizedet fizetni. Még a 19. században is jellemző volt, hogy pl.: áradások, árvizek után a parasztnak nem szőlőt, hanem zöldséget telepített, mely után nem kellett tizedet szolgáltatni.

Összegezve a lényeg, hogy a gazdasági fejlődés mily fokán álló nép társadalmának, mely osztálya, minő ellenérték fejében, a közhatalom melyik funkcionáriusának fizet. (ki – kinek – miért fizet?)²⁵ A pénz elterjedésével, pénzverés fejlődésével a terményadók fokozatosan pénzbeli kötelezettségekké váltak.

2. AZ ADÓZÁS SZENT ISTVÁN UTÁN, SZENT LÁSZLÓ ÉS KÖNYVES KÁLMÁN

Szent István halála után az adózás kultúrája nem fejlődött az állam gyengülése és a hatalmi harcok miatt. Egymást váltották az uralkodók: Orseoló Péter, Aba Sámuel, majd ismét Orseoló Péter, majd I. András (Vazul fia), I. Béla, Salamon, I. Géza következett. Sámuel el is törölte a Szent István és Péter által hozott törvényeket, adókat, ezzel megrekedt az adózás terén a fejlődés. I. András kezdetben szövetséget kötött a Békés vármegyei Vata nemzetséggel, de nem egyeztek a kereszténység kérdésében, ezután Vata vezetésével óriási lázadás vette kezdetét, mely alatt követelték a pogány szokások visszavételét, templomok lerombolását, adók eltörlését és papok megölését.

I. Béla király *uralkodása alatt a magyarok a hitet és keresztiséget elhagyták, eszten-deig tévelyegve a hitben...*²⁶

I. Géza 1075-ben szövetséget kötött Dukasz Mihály bizánci császárral, akitől egy koronát kapott, a *Corona Graecát*, ami nagy valószínűséggel a mai Szent Korona alsó része. Az itt említett évtizedek szünni nem akaró belviszályai alaposan megrendítették az István alatt kialakított jogrendet, mindenekelőtt a magántulajdon és az egyház tiszteletét.²⁷

I. (Szent) László volt, aki ismételten hozzájárult a rendteremtéshez. 1077-ben kiadott III. törvénykönyvében drákói szigorral büntette a tulajdon elleni cselekményeket. (A magántulajdon tárgyai képezték az adó alapját.) Uralkodása idején erősödött a

---

25 Hóman, 2002. 238.

26 Kézai, 2001. 114.

27 Romsics, 2017. 65.

sómonopólium szerepe. A rendteremtésben részt vevő nemesek kiváltságos helyzetét, már jogi normává tette. Ismételten rendet tett a tizedszedés erősítésével az adózás területén. Tízféle pénzveret maradt utána, általában kétévente veretett pénzt. A keresztény értékek megerősítésével (többek között Szent István, Szent Imre és Gellért püspök szentté avatásával, az elpusztított templomok újraépítésével)²⁸ helyrehozta a belső rendet és az adózás kultúrája ismételten fejlődésnek indult.

Lászlóéhoz hasonlóan Kálmán uralkodása alatt is jelentős törvényalkotó tevékenység folyt.²⁹ Könyves Kálmán idején szintén fejlődött az adózás kultúrája, a szabad dénárok beszedését pontosan szabályozta:

Azokat a dénárokat, melyeket Magyarország összes részeiben szednek, mindegyik ispán, pontosan feljegyezve, hogy összeg szerint minden egyes százas kerületből mennyit szedtek be, bárkivel, akivel akarja, küldje Esztergomba Szent Mihály ünnepéig. És az ispánok vagy száznagyok a királyéból részüket előtt ki ne vegyék, hanem ugyanezen helyen, tudniillik Esztergomban történjék az összes részek szétoztása. Ha pedig valaki ezeket a pénzeket az előtt megjelölt ideig nem küldi ide hiánytalanul, kétszeresen adja meg.³⁰

A törvény szövegéből lehet következtetni arra, hogy a beszedett adó egészét el kellett juttatni Esztergomba. Előfordulhatott, hogy a királyi bevételeket megdézsmálták. Fontos volt az is, hogy ezen rendelkezés már konkrét határidőt tartalmaz, melynek megszegése kétszeres adóterhet jelentett. Kálmán mindemellett összességében megerősítette a királyi bevételeket, így törvénycikkkel szabályozva elvette a pannonhalmi apátságtól a győri vízi halászat harmadát, a megyékben összegyűlt adó kétharmada a királyt, egyharmada az ispánt illette meg. Kísérletet tett arra, hogy minden egyes szabadtól beszedje a nyolcdénáros adót, vagyis a királyi adózást a nem királyi birtokok népeire is kiterjessze.³¹ Fia II. István folytatta az apja által elkezdett változásokat, ezért nem volt népszerű a főemberek körében.

3. AZ ADÓZÁS KÖNYVES KÁLMÁN UTÁN, AZ ARANYBULLA, AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALÁSA

II. (Vak) Béla idején fontos fordulópontra volt, hogy a királyi udvarban olyan hivatal jött létre, mely oklevelek rendszeres kiadásával foglalkozott. II. Géza idején ismételten erősödött a terményjáradékok időszaka, azaz az adózás fejlődése egyértelműen szakaszos és ingadozó volt. III. Istvánnak ellenkirályokkal kellett küzdenie, így ismét visszalépés volt. Ezután III. Bélának sikerült továbbfejlesztenie az állami bevételek

28 Kristó, 2019. 132.

29 Romsics, 2017. 65.

30 Kálmán ún. 1: 79 tv.

31 Kristó, 2019. 143.

rendszerét. III. Béla fontos újítása volt a királyi ügyintézés írásos dokumentálásának rendszeresítése.³² Ekkor jelent meg első formájában a *kamara haszna*, sőt a Magyar Állam bevételei európai szinten is kiemelkedőek voltak. Uralma szilárd gazdasági alapokon nyugodott, ugyanis a királyi birtokállomány az ország területének mintegy 70 százalékát tette ki.³³

<i>Jövedelmi ág</i>	<i>Márka</i>	<i>Színezüst (kg)</i>	<i>Aranyforint</i>
<i>Tiszta dominiális jövedelem</i>			
A királyi uradalmak terményjövedelméből	75 000	14 001,2775	397 764
<i>Túlnyomóan dominiális jövedelmek</i>			
Várbirtokokból, ispánoktól	35 000	6533,9295	185 623
Szlavóniából	10 000	1866,837	53 035
Erdélyből	15 000	2800,2555	79 553
<i>Regálék</i>			
Pénzverésből	60 000	11 201,022	318 211
Sóból	16 000	2986,9392	84 856
Vámok, révek, vásárok jövedelméből	30 000	5600,511	159 105
<i>Összesen</i>	<i>241 000</i>	<i>44 990,7717</i>	<i>1 278 147</i>

A Magyar Királyság uralkodása alatt elismert európai hatalommá fejlődött, a kor szintjén megfelelően felépített erős központi irányítással rendelkezett, és az írásbeliség is kiemelkedően lépett előre.

Imre és III. László királyunk után II. András lépett hatalomra, adótörténeti szempontból az egyik legérdekesebb és befolyásosabb életművet hagyta maga után. 1222-ben született meg hét példányban az *Aranybulla* a székesfehérvári országgyűlésen. Új politikai vihar készülődött, ennek kitörését akadályozta meg az oklevél kibocsátása. Ezen oklevél két aranypecséttel és egy függőpecséttel volt ellátva.

A szövegből megállapítható, hogy a nemesek, királyi szervisensek kiemelt kiváltságokhoz jutottak:

- *(I. p.) Akarjuk azt is, hogy sem mi, sem utódaink bármi időben le ne tartóztassák s el ne nyomják a nemeseket valamely hatalmasnak kedvéért, hanem ha előbb megidéztték és törvény rende szerint elmarasztaltattak.*

³² Romsics, 2017. 79.

³³ Romsics, 2017. 81.

- (II. p.) *Továbbá semmi adót, semmi szabad dénárokat nem szedetünk a nemesek örökségén; sem házaikban, sem falvaikban meg nem szállunk, hanem ha meghivatunk. Az egyházak népeitől is teljességgel semmi adót sem szedetünk.*

Új elem volt az ellenállási jog is, mely a kiváltságosokat az oklevélben foglaltak be nem tartása esetén ellenállási joggal vértette fel (ellenállási záradék). Ez a rész az 1231-es megújításból kimaradt, azonban sokáig, még a Habsburg uralkodók idején is fontos hivatkozási alap volt a nemesi ellenállásra.³⁴ Az okirat különlegessége, hogy a nemesek nem tartoztak adót fizetni sem a koronának, sem az egyháznak, felmenti őket a kötelesség alól, hogy az ország határain kívül hadba kísérjék a királyt, de megerősítette azt a kötelességüket, hogy segítsenek visszaverni minden támadást.³⁵

A magyar Aranybullát sokan hasonlították az angol *Magna Chartához* (1215), mindkettő a hatalommal és formálódó nemesség jogaival foglalkozott, azonban az utóbbi rögzítette a meglévő jogokat, míg a magyar oklevél kívánalmakat foglalt oklevélbe. A két dokumentum között több különbség is volt, azonban az Aranybulla a magyarországi rendiség első írásos dokumentuma, s mint ilyen illeszkedett az európai tendenciákhoz.³⁶ Az ígéretek nagy részét II. András nem tartotta be, még pápai beavatkozás is történt a jogok érvényesítése érdekében. A király politikáját nem csak az alattvalók egy része, hanem sajt fia, IV. Béla is ellenezte, így őt terhelte később az eladományozott birtokok visszaszerzése, vármegyék, várispánságok újjászervezése. Ezen oklevél nagyon fontos hivatkozási alap volt a rendi szabadság és adómentesség védelmében. Hatályban volt egészen 1848-ig, így feltehetően a legtovább hatályban maradt jogszabályunk.

IV. Béla uralkodása kezdetén ismételten próbált rendet teremteni, apja híveit üldözte, megölette. Szembe kellett azonban néznie egy nagy keleti támadással, a tatárjárás hatalmas pusztítást végzett, a mongol seregek 40-50 százalék közé eső mértékben pusztították el a lakosságot, megszüntetve a közigazgatást és állami adószedést, lerombolt épületek, kifosztott falvak és éhezés maradt utánuk. (A templomokból istállókat csináltak.) *„Az emberek egymást ették úgy, hogy sem a gyermekek szüleiket, sem a szülék gyermekeiket nem iszonyodtak felfalni az éhség dühében.”*³⁷

A tartárjárás után adott kiváltság levelekkel támogatta a hitelügyletekkel is foglalkozó zsidó népességet, és újjáépítette az államot. („Második honalapító”) V. István, IV. László és III. András idején hatalmi harcok voltak, melyek nem tettek lehetővé komoly fejlődést az adózás kultúrája területén. III. András utód nélkül hunyt el, így kihalt az első magyar uralkodócsalád az Árpád-ház. 1301. január hó 14-én, amikor

34 Romsics, 2017. 89.

35 Cartledge, 2016. 36.

36 Romsics, 2017. 89.

37 Horváth, 1860. 413.

elhalálozott, legalább akkora fejtelenség uralkodott az országban, mint amikor trónra lépett.³⁸

4. A FELEMELKEDŐBEN LÉVŐ MAGYARORSZÁG, KÁROLY RÓBERT

A cseh, bajor és nápolyi-szicíliai uralkodócsaládokból a legutóbbi Anjou családból származó Károly Róbert (1310-1342) lett az új uralkodó. Az őt megelőző évek hatalmi harcai miatt az ország önálló régiókra szakadt, melyeket nagy hatalommal rendelkező helyi bárók vezettek.³⁹ Ezen időszak csak 1321-ben Csák Máté halálával fejeződött be, közben a király folyamatosan erősítette az állam hatalmát. Több alkalommal is megkoronázták, azonban a Szent Koronát 1310-ben helyezte a fejére Székesfehérváron az esztergomi érsek. A korról a legrészletesebben Hóman Bálint foglalkozott a Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája című munkájában.

A reformok nagy része egy zseniális pénzügyi vezető Nekcsei Demeterhez fűződik, aki szokatlanul hosszú ideig 1315-től 1338-ig volt I. (Anjou) Károly tárnokmestere. Károly Róbert volt az első, aki az államháztartást rendszerben gondolta működtetni, a kiskirályok leverése után nagy gondot fordított a pénzügyi igazgatás, királyi magángazdaságok, kereskedelem és vámregálé, valutareform, pénzregálé és nemesfém monopólium, bányaregálé, sómonopólium, földregálé, törvénykezési regálé, adóregálé komplex működésére.

A pénzügyigazgatás legfontosabb szervezetét az Anjou-korban a kamarai területek alkották.⁴⁰ Az Árpád-korból fennmaradt kamarák nem feleltek meg az új kor elvárásainak, nem minden kamarában folyt pénzverés, másrészt a kamarai területek nem fedték le az egész ország területét. A kamara hasznával a Magyar Királyság a kötelező pénzváltáskor felügyelete alá tudta vonni a pénzpiacot. Amikor a király bevezette a pénzüjtást, a kötelező pénzváltást 1336-ban a falvakban megszüntette, az adó kivételét és beszedését az ispánra bízta. Ezt követően adót kellett kiróni minden olyan jobbágyporta után, amelynek utcára nyíló kapuján egy szénával vagy gabonával megpakolt szekér átfért, függetlenül attól, hogy a kapu mögött hány ember élt.

Korábban elterjedt, hogy Károly Róbert a *lucrum camerae* fejében szedett portális adó (kapuadó) életbeléptetésével az államháztartás tengelyévé a jobbágyadóztatást tette, s ezáltal alapját vetette a dominiális gazdaságot felváltó adógazdasági rendszernek. Ez az elmélet téves.⁴¹ A dominiális rendszerrel szemben ezidőben a regálékon alapuló rendszer honosodott meg. Kezdetben az államháztartás bevételeit a vele összeforrt királyi magángazdaságok bevétele (földesúri jelleg) jelentette, később pedig a királyi felségjogon szedett pénzügyi regalitás (királyi jog) lépett előtérbe.

---

38 Romsics, 2017. 99.

39 Cartledge, 2016. 51.

40 Weisz, 2012. 36.

41 Hóman, 2002. 258.

A városokra egy összegben rótták ki az adót. Intézkedései kapcsán az állami bevételek jelentősen növekedtek. Hatalmának megerősödése után új kormányzati rendszert vezetett be, az ún. honorrendszert, melynek lényege az volt, hogy az országos főméltóságok és megyés ispánok hivatali idejük alatt megkapták egyes királyi várak és uradalmak igazgatási jogát, s rendelkeztek azok jövedelmével is. A legnagyobb honorbirtokok az erdélyi vajda, a horvát-szlavón és macsói bán által vezetett területek voltak.

1327-ben a király eltörölte a király bányamonopóliumát, sőt ösztönözte új területek feltárását, saját földön is lehetett ilyen tevékenységet folytatni. Új volt, hogy a korábban teljes egészében királyi bevételből megtarthatták a bányászati tevékenységet végzők az illeték egyharmadát.⁴² Ezzel Károly Róbert mondhatni előfutára volt a 20. század egyik elméletének. (Laffer – görbe, azaz az adó ideális mértékének megállapítása)

Korábban, IV. Béla idején minden bányabirtok a királyé volt, a bányászatból származó arany 1/10-ed, az ezüst 1/8-ad részét fizették *urbura*, bányabér címén, a többit értékesíthették. 1325 után a nemesércet be kellett váltani.⁴³ Ha nem királyi birtokon folyt új bányászat, azt fel kellett ajánlani a királynak. Ezen változtatott a király 1327-ben, amikor is az 1/3-ad részt megtartva új területeket aknázhattak ki.

A 14-15. században az Európában felhasznált aranynek a becslések szerint fele-harmada⁴⁴ itt került elő a földből, 1330-ban a világ aranytermelésének kb. egyharmada Magyarországon keletkezett.⁴⁵ Komoly fordulópont volt, amikor a király elrendelte saját aranypénz verését 1325-ben, ekkor vezették be firenzei mintára a forintot, mely Európa egyik legjobb minőségű nemesfémpénze volt.⁴⁶

A király uralma alatt tett intézkedéseit érdemes számba venni:

- dominiális rendszer helyett a királyi felségjogra alapított gazdaságot alakított ki;
- növelte a potenciális adózók számát, jólét (ezzel együtt a szolgáltatási képességek emelését célzó intézkedések);
- visszaserzett uradalmak reorganizációja;
- a nemességtől független iparos, polgári, városi rendre támaszkodással csökkentette a nemesekkel szembeni kiszolgáltatottságot;
- az adóbevétel növelését nem adóemeléssel, hanem adózói kör növelésével, adócsökkentéssel próbálta elérni (pl.: bányák monopóliuma);
- csökkentette az adónemek számát, az Árpád-kori illeték címén szedett út-, híd-, vám-, rév- és vásárpénzek helyét az ellenszolgáltatás elemét nélkülöző tisztán felségjog alapján szedett értékvám, harmincad foglalta el;
- pénzreform, forint bevezetése.

42 Romsics, 2017. 102.

43 Engel – Kristó – Kubinyi, 2019. 58.

44 Romsics, 2017. 102.

45 Cartledge, 2016. 51.

46 Romsics, 2017. 103.

I. Károly több olyan újítást vezetett be a pénzügyi igazgatásban, melyeknek köszönhetően a Magyar Királyság hosszú idő után ismételten európai szintű és erejű hatalommá vált.

*Dr. Kovács Tamás, igazgató
Nemzeti Adó- és Vámhivatal
Békés Megyei Adó- és Vámigazgatósága*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Béli Gábor: Adók, adószerű bevételek az Árpád-korban. In: *Rubicon*, 2012. 23. évf., 6. sz., 32-35.
- Cartledge, Bryan: *Megmaradni – A magyar történelem egy angol szemével*. Budapest, Rubicon-Ház Kft., 2016.
- Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301-1526*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- Hóman Bálint: *Szent István*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938.
- Hóman Bálint: *A történelem útja, válogatott tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. (Eredetileg Hóman Bálint 1912. március hó 12. napján a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadása: *Az első állami egyenes adó. Adalék az európai adótörténehez.*)
- Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. 1. köt. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.
- Homoki-Nagy Mária: Adók és adófizetők. In: *Rubicon*, 2012. 23. évf., 6. sz., 2-31.
- Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. 1. köt. Pest, Franklin Társulat, 1871.
- Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Fordította: Bollók János. Budapest, Osiris, 2001. 87-173.
- Kristó Gyula: *Magyarország története 895-1301*. Budapest, Osiris kiadó, 2019.
- Romsics Ignác: *Magyarország története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017.
- Weisz Boglárka: Királyi jövedelmek az Anjou-korban. In: *Rubicon*, 2012. 23. évf., 6. sz., 36-41.